

XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA BURSA VAKIFLARI

*Mefail HIZLI**

ÖZET

Osmanlıların önemli başkentlerinden biri olan Bursa'da, altı asırlık süreçte dikkatlerden kaçmayan bir vakıf potansiyelinin varlığı bilinmektedir. Bu makalede, Bursa'nın XVIII. yüzyıl başlarındaki vakıf panoramasını, bir mahalli tarihçimizin arşive dayalı notlarından değerlendirmeye çalışacağız.

SUMMARY

Bursa Waqfs in the Beginnings of XVIIIth Century

Kent dokusu bakımından Osmanlı coğrafyasına örneklik teşkil eden Bursa, özellikle mimarîsi, külliyesi, müesseseleri ve vakıfları ile bu coğrafyanın en önemli merkezlerinde tesirini hissettirmiştir. Osmanlı tarihi boyunca Bursa'da, olağanüstü sayıda ve çeşitte vakıf hizmetlerinin verildiği bilinmektedir. Fethedilmesini müteakip Bursa'da hummalı bir vakıf faaliyetinin yaşandığı, bu konuda sultanların ve devlet ileri gelenlerinin büyük fedakârlıklarda bulunduğu, halkın da bu vakıf kurma yarışına imkânları ölçüsünde büyük ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan vakıf muhasebe defterleri bu husustaki teşebbüsleri net olarak gözümüzün önüne sermektedir. Sonuçta, farklı amaçlarla ortaya çıkan bu çok sayıdaki vakıf, şehirde yaşayan vatandaşların tarih boyunca birçok sıkıntısını gidermiş ve sosyal düzenin sağlanmasında olduğu kadar, dinî ve kültürel ihtiyaçların temininde de büyük rol oynamıştır.

Bursa üzerinde yaptığı önemli çalışmalarıyla tanınan Kâmil Kepecioğlu, "Bursa Kütüğü" adlı yazma eserinin "Vakıf" maddesinde, özellikle XVIII. yüzyıl başlarında merkez kazadaki vakıflar hakkında önemli bir liste vermektedir. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan 1708 tarihli bir vakıf muhasebe defterine dayanarak, sadece Bursa merkezindeki vakıfların sayısını 351 olarak nakletmektedir. Bu sayıya Bursa merkez köylerindeki vakıflar dahil değildir¹. Bu vakıfların üçte birine yakın kısmının birkaç fonksiyonu yerine getirdikleri gözönünde tutulursa, hizmet sayısı 500'lere ulaşmaktadır. Önce Kepecioğlu'nun, eserinde bulunan ve büyük ölçüde alfabetik sıraya riayet edildiği anlaşılan listeye aynen yer vermek, sonra da 1708'de

* Doç.Dr.; U.Ü.İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı

¹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel No:4522, IV,299-307.

Bursa vakıflarının yerine getirdikleri hizmetlere göre bazı kısa değerlendirmeler yapmak istiyoruz.

Aşağıdaki listede vakıfların karşısında bazı kısaltma harfler kullanılmıştır. Bu kısaltmaların dışında tespit edilen vakıf adları, ayrıca yazıyla gösterilmiştir. Harflerin karşılıkları şöyledir:

A : Avarız,	Ş : Şem', yani aydınlatma
M : Cami imamı	V : Değişik hayrât
T : Taamiye	

Vakfın adı	Hizmet alanı
Atpazarı	M-A
Altıparmak	A-T
Abdal Mehmed	M-A
Alacahırka	M-A
Ahmet Dâî	M-A-Ş
Alacamescid	M-A
Ahmed Bey Muallimhanesi	V
Abdal Çelebi (Timurtaş Mahallesi'nde)	Su
Ahi Şemseddin	V
Ahmed Bey	M-A
Akçeli Ebubekir Muallimhanesi	V
Rûm Ahmed Değirmeni	V
Akköprü	V
İklîm Şah	V
Derviş Ahmed Değirmeni	V
Anbarcı Mehmed Çelebi	V
Alacacı ve Bürünceği Esnafı	V
Âmine Hatun (Karaşeyh Mahallesi)	V
Altıntaşlızâde karısı Şerife	V
Kara Ali Paşa	M-V
Pir Ahmed Çelebi Mektebi (Dayehatun Mahallesi'nde)	V
Pir Ahmed Çelebi Mektebi (Abdal Mahallesi'nde)	V
Alboyacı Esnafı	V
Alaaddin Bey Mahallesi	A
Alişir	Su

Arab Hacı	Su
Abdülaziz Efendi	V-Su
Abdurrahim Efendi Zaviyesi	V
Arablar Mahallesi	M-A
Kara Ali Paşa	V
Abayeci Mehmet Çelebi	V
Ali Paşa	A-Ş
Azeb Bey Mahallesi	A
Azize Hatun	V
Abdi Çelebi	V
Ayşe Hatun	V
Ali Hoca	A
Derviş Ali Çelebi	V
Seyyid Abdurrahman Efendi	V
Seyyid Ali	V
Afife Hatun	Mevlüt
Arab Mehmed	A-V
Şerife Ayşe Hatun	V
Ali Şemseddin	V
Abdurrahim Çelebi (Tarhanazâde)	V
Âbide Hatun	V
Hacı Abbas (Süzenkefen Mahallesi'nde)	Su
Bezzazoğlu	Â
Baba Zakir	M-A-T
Başçı	A-T
Beledici Esnafı	V
Bostanzade	V
Hacı Behram Ağa	V
Bahadır Ağa	M-A
Beğcik	M-A
Bakırcı Esnafı	V
Pınarbaşı	M-A
Bayezid Paşa	M-A
Bînevâ Mehmed Çelebi	V
Cami-i Kal'a	M-A
Cafer Hoca	A-Değirmen

Celebverdi (Muallimhane)	V
Cemaleddin Kabûnî	V
Acem Reis	V
Hacı Abbas Suyu (Süzenkefen Kiremitçi, Dâyehatun mahallelerine)	V
Çatalçeşme	V
Çardak	M-A
Çoban Bey	M-A-V
Çakırzâde Hacı Mehmed	V
Çekirge	M-Su
Çerağ Bey	M-A
Çörekçi Hacı Mustafa	V-Ş
Çıkrıkçıoğlu Mahallesi	M-A
Büyük Demirtaş	M-T-A
Küçük Demirtaş	T
Demirtaş Mahallesi	Ş-Su
Demirci Esnafı	V
Dikici Esnafı	V
Devlengeç Suyu	V
Davudkadı	M
Defterdar	V
Devlet Hatun (Kirişçikızı Mahallesi)	V
Dede Efendi	V
Davud Efendi	V
Darbhane	A
Eskici Esnafı	T
Erhundi Hatun	V
Eflatunzâde	V
Eşrefiler	M-A-T
Elvan Bey	M-A
Ebu İshak	M
Efdalzâde (Küçük)	V
Elaldı Hatun	V
Esediyeye Medresesi	V
Ertuğrulzâde	Hatib
Ebî Şahme Mustafa	V
Enbiyaoğlu	M-A

Ebû Meâlî Efendi	V
Emin Ağa	V
Fındıklı Suyu	V
Fincanlı Hacı Ömer	V
Fatıma (Kazzaz Camii Kaygan'da)	V
Fazlullah Paşa	M-A
*Fatıma Hatun ve Hacı Mehmed	V
Filboz	A
Fatıma Hatun (Debbağlar Mahallesi'nde)	V
Gülruh Sultan	V
Hekimşah	Su
Hacılar Mahallesi (ve mühimmatı)	M-A-T
Hasan Çelebi Kaftancı (Hacılar Mahallesi'nde)	V
Hasan Çelebi (Fazlullah Mahallesi'nde)	V
Hasan Paşa Medresesi	M-A
Hasan Çelebi (Ahmet Bey Mahallesi'nde)	V
Habiboğlu	M-A
Helvayîoğlu	M-A
Hacı Hurrem	V
Hoca Hasan Vidilli	A-V
Hasan Efendi Camii	V
Hasan Koca	V-Su
Hasan Çelebi (Filboz Mahallesi)	V
Hallâc Ali	V
Hüseyin Erzincânî	V
Hacı Hasan ve Musaffa Hatun	V
Hacı Hasan Ağa (Beycezâde)	V
Hacı Hüsameddin Mektebi	V
Hakkı Efendi Zaviyesi	V
Hasan Ağa (Yeniçeri Ağası) Kanberler	V
Havuz Mahallesi	M-A
*Hacı Hamza	V
Hoca Saruhan	V
Hacı Halil Ağa	V
Hacı Hüsrev	V
Hudâvendigâr Gazi Mahallesi	A

Cerrah Hayreddin	V
Hoşkadem	M-A-T
Süfi Hayreddin	V
Hayreddin Paşa	M-A-Musluk
Hayreddin (Boyacı)	V
Hurdacılar	V
Hadice Hatun	V
Hadice Hatun (diğer)	V
Hanım Hatun	V
Hadice Hatun (Sivasfıler Mahallesi'nde)	V
Halil Çelebi b. Veli (Meydancık)	V-Hatib
Hacı Halil (Mecnun Dede Mahallesi'nde)	V
İncirlice	M-A
İnarlı	M-A
İlyaszâde	V
İstabl-ı Bayezid Paşa	M-A-Su
İmamzâde Mahmud Çelebi	V
İnceğizler	A
İlyas (Hacı)	M-A
İbrahim Çelebi	V
İskender (Hacı)	V
İshakşah	M-A
İsmail (Hacı)	V
İbrahim Paşa	A
İhsan (Abdüşşekür karısı)	V
İhsan (Tatarođlu karısı)	V
Molla İbrahim	V (Vaaz)
İsmihan Hatun	V
İsmail (Hacı Yeniceli)	V
İpekçiođlu	M-A
İsâ Bey Fenârî	M-A
İmaret-i İsa Bey Medrese ve Camii	V
Hacı İvaz Paşa	V
İkikapılı	V-M
Kapıcıoğlu	M-A
Kozahanı	V

Kavukçu Esnafı	V
Karaköylü	M-A
Kademerî	M
Karamanîzade Mehmed Çelebi	V
Kurdođlu	M-A
Karakâdi	M
Kayganođlu	A-Mühimmat
Kanberler	M-A-Müezzin
Kazzazođlu	M-A-T
Kazzaz Esnafı	V
Kalaycılar	V
Kuyumcular Esnafı	V
Koca Nâib	A
Kavaklı	M-A
Karamazak	A
Koçaş Hacı Mustafa	V
Kuşaksız Alâeddin	V
Kazzaz Muslihiddin	V
Karaabalı	V
Kasab Süle	V
Kadiasker Efendi	V
Koca Efendi ve Salih Efendi	V
Katır Mahmud	V
Karaağaç Mahallesi	M-A
Kara İnebey (Küçük)	V
Kasab Hasan	M-A
Kavaflar (Kaygan'daki)	V
Kaplıcalı Mustafa Çelebi	V
Karışdıran Süleyman Paşa	V
Kazganîzâde	V-Ş
Kale-i Umur Bey Mahallesi	A
Kulađı ve Kulak Mustafa	V
Kirişçikızı	M-A
Kösreciler	M
Keçeciler	V
Kızlar Mahallesi	M-A

Kürekçi Mustafa Çelebi	V
Kemal Bey	V
Köseler	M-A
Kösec Hacı Mehmed	V
Keresteci Esnafi	V
Kerime Hatun	V
Kökçüler Esnafi	V
Lütfullah Efendi	V
Lâmiî Çelebi	V
Hoca Laçın	V
Hacı Mehmed (Belgradlı)	V
Hacı Mehmed Ağa (Çavuş)	Mevlud
Mesud Makramevî Mahalesi	A
Meydancık	M-A
Mantıcı	M-A
Mehmed (Hacı)	V
Mecnun Dede Zaviyesi	M-A
Muhyiddin (Gedizli)	V
Murad-ı Sâni Mahallesi	A
Malatyalı Mehmed Çelebi	V
Manastır Mahallesi	A
Mizanoğlu Mahallesi	M-A
Maksem Mahallesi	M-A (Müezzin)
Mâh-ı Devrân Hatun	V
Mizanî Ömer Ağa	V
Mücellidî Mahallesi	M
Muîdzâde Âbide Hatun	V
Muhyiddin Bey	V
Molla Gürânî Mahallesi	A
Mükrim Hatun	V
Mehmed (Hacı Kefeli)	V
Hoca Mentş Mahallesi	M-A
Molla-yı Cedid	V
Mehmed Karamanî (Zeyniler'de)	V
Mûytâblar	V
Molla Arab	A-T

Hoca Mehmed Karamanî	M-A
Hacı Ağa (Manastır Mahallesi'nde)	V
Mehmet karısı (Yunus Hoca Mahallesi'nde)	Mevlûd
Mûytâb Hacı Mehmed	V
Menteşzâde Mehmed Efendi	V
Şeşbeşzâde Hacı Mehmed Efendi	V
Nasreddin Paşa	V
Nimetullah Efendi	V
Nalbandoğlu Mahallesi	M-A
Namazgâh Mahallesi	M-A
Nakkaş Ali Mahallesi ve Tamir	A
Nalçacı Esnafı	V
Nalband Esnafı	V
Nasuhzâde Zaviyesi	V
Orhan Mahallesi	A
Oluksuyu	V
Hacı Ömer karısı İhsan	V
Osman Efendi	V
Peştemalcı Esnafı	V
Postalcı Esnafı	V
Penbe Emir	V
Hacı Piyale	V
Pazarcı Hacı Piri	V
Pir Ahmed Çelebi Mektebi (Dâye Hatun'da)	V
Hacı Ramazan	V
Ronkoşoğlu Hayreddin	V
Raziye Hatun	V
Hacı Receb	V
Rukiye Hatun	V (Dersiyeye)
Rukiye Hatun (Alişar Köyü'nde)	V
Reyhan Paşa	M-A-Su
Rabia Hatun (Kale camiine)	Ş
Rüstem Hoca	V
Satı Fakih	M-A-T
Hacı Seyfeddin	M-A-T
Hacı Sevinç	M-A

Simidçi	M-A
Hacı Sefer odaları	V
Hacı Sevindik	M
Seyyidler	M-A-T
Semerci Esnafı	V
Hoca Sinan	V
Sipahi Pazarı Esnafı	V
Sarayoğlu Camii Mühimmâtı	V
Sarayoğlu	A (Müezzin)
Süzenkefen	M-A
Selçuk Hatun	M-A
Sipahizâde	V
Sivasîler	M-A
Hoca Sinan (Muğlalı)	V
Sâkine Hatun	V
Hacı Süleyman (Hoca Ali Mahallesi'nde)	V (Hatib)
Hacı Süleyman Ağazâde (Dâye Hatun Mahallesi'nde)	V
Sincanlı oğlu İbrahim	V
Sağrıci Sungur	A
Sarı Abdullah	M-A
Sûfizâde	V
Saliha Hatun	V
Sûfizâde Mustafa Bey	V
Hacı Salih (Reyhan Paşa'da)	Mevlûd
Şeref kızkardeşi	M-A
Şeyh Konevî	M-A-Su
Şah Hûban ve Hacı Mustafa	V
Şihabeddin Pâşa	M-A-T
Kara Şeyh	M-A-Çeşme
Veli Şemseddin	M-A
Şeyh Şiblî	M-A
Şihabeddin	V
Şeker Hoca	M-A
Şerefeddin Paşa	A
Şehreküsdü	M-A
Şiblîzâde Ali Efendi	V(Değirmen)

Hacı Şeyhî	V
Tablazâde	V
Turgud Hoca Mescidi	Ş
Topçuzâde	V
Taşkın Mahallesi	M-A
Turşucu Ali Çelebi	V
Tuz Pazarı	M-A-T
Tatarlar	M-A
Tatar Ayşesi	V
Takyeciler Esnafı	V
Tefsirhan	A
Tekke Mescid	M-A
Hamam Tekke	V
Tarhunzâde	V
Büyük Temenye	M-A
Küçük Temenye	M
Dâye Hatun	M-A-T-Su
Tabbağlar	V
Üçkozlar	M
Ümmü Kızı	M
Emetullah Hatun (Alâaddin Bey Medresesi'ne)	V
Üryanîzade	Mevlûd
Veziroğlu Mahallesi	A
Yahşi Bey	M-A-T
Yenice	A-Su
Yeni Yiğit	M-A-T
Eski Yiğit	M
Yanicoğlu	M-A
Yeni Bezzaz	M-A
Yeğni Suyu	V
Yıldırım Han Mahallesi	A
Hacı Yakub Mektebi	V
Hoca Yunus Mahallesi	M-A
Hacı Yakub	V
Hacı Yusuf Ağa	V
Yeni Su	V

Zâhîde Hatun	V (Vaaz)
Zeyniler	M (Mevlûd)
Zağferanlık	M-A (Mevlûd)
Zindankapı Mahallesi	A

Bu liste detaylı incelendiğinde, Bursa'daki vakıf potansiyeli ve vakıfların fonksiyonları hakkında son derece önemli sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bursa şehir merkezini âdetâ hizmetleriyle kuşatan bu vakıfların, sosyal dengeleri gözetmede mühim görevler üstlendiği de anlaşılmaktadır. Bu listedeki vakıf verilerinden yola çıkarak bazı sayısal bilgiler vermek ve kısa değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Geliri, mahalle sakinlerinin değişik ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kurulan ve "Avârız" adı verilen vakıfların sayısı 117 idi. Bu vakıflar, bazı mahalle ve esnaf teşekküllerinde hastalık dolayısıyla iş, güç ve kazançtan aciz kalanların giydirilmesine, yedirilip içirilmesine, tedavilerinin sağlanmasına, sermaye bulamayanlara sermaye verilmesine, fakirlere ait cenazelerin teçhiz ve tekfinine, borcunu ödeme sıkıntısı içinde olanların borçlarının ödenmesine, fakir kızların çeyizlerine, mahallenin yol, kaldırım, kuyu, su yolları vs. yerlerin tamirlerine sarfolunmak üzere kurulmuştu. Bu gibi vakıflar bir hayır sahibi tarafından tesis olunabildiği gibi, mahalle veya köyün zenginlerinden, esnaftan para toplamak suretiyle vergilerin ödenmesi için kurulmuş vakıflar da vardı².

Bursa'da ilgili dönemde, daha çok tekkelerde barınan fakir ve yolculara, karınlarını doyurmak için erzak ve para yardımı yapma amacıyla kurulan "Taâmiye"³ vakıflarının sayısı 18 idi.

Listeden anlaşıldığına göre, Bursa merkezindeki cami imam ve müezzinlerine nakdî ve aynı yardımlar için 108; külliye yapılarının aydınlatılmasında kullanılan mum ve yağ kandili için 6; şehirdeki bazı mahallelere su getirtmek veya inşa edilen çeşmelerin bakımı ve tamiri için 16; öldükten sonra kendileri için belirli aralıklarla okunacak Kur'ân ve mevlid için 7; camilerde halkı aydınlatmak ve İslâm dini ile ilgili bilgiler vermek üzere görevlendirilen hatip ve vaizler için 4; bütün bunlardan başka halka yönelik değişik hizmetler için de 202 vakıf kurulmuştur.

Bursa'da 1708'de kurulan vakıfların, hizmet alanları, sayıları ve oranları bir tablo halinde şöyle gösterilebilir:

² Bkz. Ömer Hilmi Efendi, İthaf-ül-Ahlâf fî Ahkâm-il-Evkaf, Ankara, ts., s.17,53; M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, I,115; Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", İA, II,18-19; Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, s.215-218; Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", TDVİA, IV,109; Nafiz Öztürk, Menşei ve Tarihi Gelişimi Bakımından Vakıflar, Ankara 1983, s.85-86.

³ Bkz. Pakalın, age, III,363; Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lugatı, s.326.

Vakıf türü	Vakıf sayısı	Yüzdesi
Avâız vakıfları	117	24.48
Taamiye “	18	3.77
İmam ve müezzin “	108	22.59
Mum ve yağ“	6	1.26
Su ve çeşme“	16	3.35
Kur’ân ve mevlid “	7	1.46
Hatip ve vâiz“	4	0.83
Değişik hizmet “	202	42.26
Toplam	478	100

Tablodan, hemen her mahallede birer avâız vakfının bulunduğu, şehir merkezindeki mahalle cami ve mescitlerinde görev alan imam, hatip, vâiz ve müezzinlere nakdî ve aynî yardım sağlamak için vakıflar tesis edildiği, ayrıca mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayan avâız vakıflarının dışında, yine vatandaşları yakından ilgilendiren, sokaklardaki çeşme ve muslukların tamiri ile su yollarının bakım ve onarımına ayrılan vakıfların mevcudiyeti de açıkça anlaşılmaktadır. Hizmet alanları belirlenemeyen ve sayıları 200’ü aşan vakıfların temel hedefinin de, büyük ölçüde şehirde ikamet eden vatandaşların muhtelif ihtiyaçları olduğu tahmin edilebilir.

Bursa vakıflarının ortaya koyduğu en önemli gerçek iki ana başlık altında değerlendirilebilir: dinî ve sosyal alanda vakıfla gelen hizmetler. Gerçekten de bu müesseselerin daha ziyade, halkın dinî alanda duyabilecekleri ihtiyaçları ile sosyal hayatın getirdiği ve kişinin tek başına altından kalkamayacağı gereksinimleri ön plana alacak biçimde faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bunu da, “insanların hayırlısı, diğer insanlara yönelik hizmette bulunan, faydası dokunandır” esprisinin pratik hayata yansımaları olarak yorumlamak mümkündür.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz: XVIII. yüzyıl başları itibarıyla Bursa’da bu durumda olan vakıfların, daha sonraki dönemlerde, şehrin büyümesi ve gelişmesi oranında bir kat daha artmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira aktarılan bu bilgiler, aynı zamanda Bursa’da, “müessesât-ı hayriyye” olarak da bilinen vakıf hizmetlerinin hangi ölçüde yaygınlaştığının açık bir göstergesidir.